

Балкански пакт 1953-1954, Зборник докумената из Архива Војноисторијског института, Архива Министарства спољних послова и Архива Јосипа Броза Тита (1952-1960), Београд 2005, 930.

У српском народу нема много институција дугог трајања које, попут Војноисторијског института, дуже од сто тридесет година испуњавају своју стручну и научну мисију. У том дугом периоду више генерација војних историчара оставило је препознатљив траг у српској историографији објављујући историјске изворе. У годинама после првог светског рата војни историчари задужили су историјску науку приређујући волуминозно дело „Велики рат Србије“ (I - XXXIII том, Београд 1924-1937). У послератним деценијама Војноисторијски институт је пресудно допринео сабирању и објављивању грађе о народноослободилачком рату у Југославији. Ангажовањем његових сарадника објављено је преко три стотине томова грађе под називом „Зборници народноослободилачког рата“, као и више серија извора посвећених Првом и Другом светском рату. Пређени пут од идеолошког одбира докумената и апологетског тумачења прошлости до стицања чврстог упоришта у примени историјског метода, научној критици и знању, није био формалан већ суштински. Унапређивање историјског сазнања неминовно се темељило на критичком преиспитивању историографског наслеђа. То је био предуслов настајања нових радова који одишу тематским, садржајним, методолошким и концептуалним новинама. Генерација која данас ради у Војноисторијском институту суочена је са новим темама и истраживачким проблемима. Један од таквих истраживачких изазова је и одгонетање бројних непознаница везаних за настанак и трајање „Балканског пакта“.

„Балкански пакт“ својим значајем представља данас важну тему не само југословенске, грчке и турске историјске науке већ и историографије посвећене историји хладног рата. Обимна истраживања која је предузео колектив Војноисторијског института и презентовање 148 до сада непознатих или мало коришћених докумената отуда значи директно укључивање у међународну размену знања. У питању је несумњив стручни искорак, успели покушај да се о осетљивим темама недавне прошлости пише рационално и критички, истраживачки резултат који проширује област знања о прошлости.

Дипломатички зборник докумената „Балкански пакт“ чине три целине: вредна уводна студија која говори о мотивима, искушењима и дометима сарадње балканских држава Југославије, Грчке и Турске (9-133 стр.), блок факсимила докумената, скица заједничких ратних планова и фотографија које на себи својствен начин сведоче о атмосфери у којој се одвијала сарадња балканских држава (134-156) и документарни део у коме читалац, путем 148 изабраних извора различите провиниенције, садржаја и обима, стиче увид у појединости настанка Пакта, садржај дипломатских извештаја и стенограма преговора, обим и врсту сарадње, политичког и војног аспекта приближавања балканских држава, лаганог одумирања „Балканског пакта“.

Истраживања показују да је Балкански пакт представљао прву значајнију дипломатску и војну активност Југославије после избијања сукоба са Информационим бироом 1948. године. Нашавши се „сама“ и пред опасношћу да политички и економски притисак СССР-а и социјалистичких земаља прерасте у оружани сукоб Југославија је, током 1950-1951. године, покушала да пронађе „нове пријатеље“ на Западу сперемне да, руководећи се сопственим стратешким и политичким интересима, економски и војно подрже њен опстанак. Време је показало да је једнострана сарадња са Западом била пуна искушења, неповерења, сумњи, присмотре, преиспитивања. Економска и војна помоћ коју је Југославија примала, и поред тога што није била формално условљена „одређеним политичким концесијама“ подразумевала је либерализацију економије, промену концепта друштвеног

развоја, преорјентацију индустрије, постепено приближавање и укључивање у западни војни савез, нужну демократизацију друштва, смањивање политичке улоге СКЈ, неминовно напуштање основних начела социјализма. Сарадња је провоцирала страх. Преломницу су представљали неуспели преговори југословенског војног врха са генералом Томасом Хандијем и сазнање да Запад није спреман да у случају совјетске војне интервенције безрезервно и пуним капацитетом брани Југославију уколико не приступи НАТО пакту. Зато су, уместо директних веза са Западом партнери потражени на Балкану. Везивање и регионална сарадња са Грчком и Турском, чланицама НАТО пакта, значила је, у виђењима југословенског државно-партијског врха, приближавање Западу уз задржавање свог политичког система, остати веран ономе што су југословенски комунисти називали „изворни комунизам“, измицање из непосредног загрљаја Запада и задржавање довољне дистанце према том војном савезу. Објективна опасност и страх од совјетске војне интервенције присилио је југословенски партијски врх на регионалну сарадњу са земљама супротних и супротстављених политичких система. Мотиви Запада били су, опет, сасвим практични и особени. Ту почиње прича коју, на различите начине, приповеда уводна студија, ликовни извори документи објављени унутар зборника „Балкански рат“.

Уводна студија прати развој тројне политичке и војне сарадње Југославије, Грчке и Турске од првих контаката који су, касније, резултирали потписивањем и ратификацијом Анкарског уговора до тренутка када Пакт наставља да јуристички важи али ефективно не постоји. Осветљени су први контакти балканских савезника током 1952. године, указано на значај Прве трипартитне конференције, проговорено о потписивању Анкарског уговора (28. фебруар 1953). Посебна пажња је посвећена искушењима сарадње Југославије, Грчке и Турске у месецима који су наступили након смрти Јосифа Висарјоновића Стаљина и појаве совјетске мировне иницијативе. Анализирани су домети сарадње у 1953. ограничени међусобним ривалитетом, притисцима за укључењем Југославије у НАТО, успореним темпом изградње механизма заједничке одбране. Проговорено је о стварању и раду Сталног секретаријата Балканског уговора, делатности генералштабова трију земаља, дипломатским активностима, допунским садржајима сарадње и пријатељства балканских држава. Указано је на покушаје југословенских политичара да унутар Пакта изграде позиције које би им омогућиле самостално наступање у односу на велике силе. Подробно су описани резултати Титових посета Турској (12-18.4.1954) и Грчкој (2-6.6.1954). Кроз несугласице и компромисе осветљен је процес доградње војног споразума до кога је дошло на Бледу (6-9. 8.1954). Са подједнаком пажњом праћени су сусрети начелника генералштаба, посете политичара и дипломата, трипартитни сусрети, конференције министара иностраних послова. Перспективе сарадње балканских држава анализиране су из угла војних потреба и политичких циљева које је, у већој или мањој мери током 1955, одређивао процес нормализације односа Југославије и СССР-а и степен грчко-турских неспоразума. Уводну студију засвођују делови који говоре о лаганом одумирању Балканског пакта.

Документи које доноси зборник „Балкански пакт“ похрањени су у Архиву Војноисторијског института (82 документа), Архиву Министарства спољних послова (11 документа) и Архиву Јосипа Броза Тита (55 документа). Презентовани су хронолошким редом и разврстани по годинама настанка (1952. - 4, 1953. - 40, 1954. - 73, 1955. - 19, 1956. - 8, 1958. - 1, 1959. - 2, 1960.- 1). У питању су документи различитог порекла, садржаја, обима, квалитета. Зборник доноси записнике са састанака, забелешке разговора, уговоре, извештаје, елаборате, операционе планове, меморандуме, прилоге, пројекте, нацрте, процене, листе потраживања, табеле, формацијске акте, дипломатске списе, предлоге, дописе, писма и телеграме. Доминирају извори војног садржаја, што целом зборнику даје претежно војни карактер. Али поред војног аспекта види се разноврсна сарадња, развијање политичких контаката, формирање сталних органа пакта од Савета министара до Сталног секретаријата и Саветодавне скупштине, бујање билатералних односа земаља које имају

различите и супротстављене друштвено политичке системе и идеолошке назоре. Исказ извора је аутентичан и богат. Он потврђује закључке историчара који говоре да је „Балкански пакт“ био много више од заштите два стратешка правца на Балкану која су била од важности за НАТО (Љубљанска врата и Вардарска долина).

Појава дипломатичког Зборника докумената „Балкански рат“ сведочи о високом стручном нивоу средине у којој је настао. Отварање нове историографске теме, сабирање емпирије на основу које се поузданије и прецизније може мислити о прошлости, постављање нових питања документима, указивање на нове сплетове односа у прошлости које воде сигурнијим закључцима не говори само о освојениом знању већ, пре свега, о новом начину стручног размишљања у Војноисторијском институту.

(Љубодраг Димић)